

2.3. Внутрішні проблеми Європейського Союзу як фактор відносин з пострадянськими країнами

Важливим чинником сучасних інтеграційних процесів на євразійському континенті є внутрішні проблеми Європейського Союзу, які останнім часом неухильно накопичуються й загострюються, перетворюючись на все більш відчутний стримуючий фактор його розвитку. Серед найбільш серйозних проблем слід виділити кризові явища в економіці низки країн-членів, труднощі, пов'язані з масовою нерегульованою міграцією з країн «третього світу», зростання суперечностей між «старими» і новими членами ЄС, поширення ідей «євроскептицизму». Особливе місце в цьому переліку посідає підготовка до виходу зі складу ЄС Великої Британії. Наслідки цього кроку, якщо він, зрештою, перетвориться на реальність, навряд чи внесуть до європейського проекту додатковий позитив. Усі ці чинники впливають на зовнішню політику ЄС, зокрема політику розширення, сусідства, а також стосунки з пострадянськими країнами.

Найбільш серйозні проблеми в Євросоюзі – це проблеми економічні. Економіка країн-членів Євросоюзу тісно інтегрована в глобальну економіку, і тому погіршення глобальної торгово-економічної кон'юнктури безпосередньо впливає на стан справ в Євросоюзі. Зокрема, слід вказати на погіршення для Євросоюзу умов торгівлі з його головним торговим партнером – США, що є наслідком протекціоністської політики уряду США, який запровадив у 2018 р. (раніше – у 2002–2003 рр.) високі мита на цілу низку товарів, котрі країни-члени ЄС експортують до США. Це своєю чергою призвело до відповідного підвищення Євросоюзом мит на деякі товари американського імпорту. Можливо, торгові переговори між США й Євросоюзом зможуть певною мірою виправити ситуацію, але курс уряду США на реіндустріалізацію країни зможе бути успішно реалізований лише при більш високому ступені закритості внутрішнього ринку США шляхом відповідних протекціоністських заходів.

Серйозні розходження існують між США і провідними європейськими країнами і з інших питань. Так, наприклад, США виступають проти будівництва газогону «Північний потік 2», який Росія будує через Балтійське море в ФРН Водночас Німеччина підтримує будівництво цього

газогону, оскільки вона зацікавлена в збільшенні поставок російського газу.

Особливо гострі розбіжності між США – з одного боку – і Великою Британією, Францією та ФРН – з іншого – виникли щодо санкцій США проти Ірану. Як відомо, у 2015 р. Іран і група країн (США, Велика Британія, Франція, ФРН, Китай і Росія) підписали Спільний всеохопний план дій (СВПД), відповідно до якого Іран погодився ввести обмеження на свою ядерну програму в обмін на припинення санкцій, що були запроваджені за цю програму. Проте 8 травня 2018 р. США вийшли із СВПД і ввели торгово-економічні санкції проти Ірану, звинувативши його в порушенні положень СВПД і підтримці тероризму. 29 квітня 2019 р. США продовжили дію ембарго на поставки нафти і нафтопродуктів з Ірану, а 2 травня 2019 р. поширили дію цього ембарго на закупки іранської нафти іншими країнами. Своєю чергою Іран заявив, що він припиняє виконання деяких зобов'язань у межах СВПД і в разі збереження американських санкцій продовжить процес виходу із СВПД. Європейські країни-учасники СВПД не погоджуються з позицією США і заявляють, що СВПД є найважливішим елементом для забезпечення миру і безпеки на Близькому Сході. Усі ці політичні події негативно впливають як на світові ціни на нафту і газ, так і взагалі – на економічну ситуацію в Євросоюзі і світі.

До інших причин погіршення економічного стану країн-членів Євросоюзу слід віднести також ембарго, запроваджене Росією на продовольчий імпорт з країн Євросоюзу та низки інших країн у відповідь на ті санкції, які ці країни запровадили щодо Росії з 2014 р. До введення цього ембарго Росія була найважливішим ринком збуту для сільськогосподарської і продовольчої продукції багатьох країн ЄС, і тому втрата цього ринку призвела до багатомільярдних збитків, і відповідно сприяла погіршенню економічного становища в низці країн-членів Євросоюзу.

Крім того, як свідчить історичний досвід, періодичні економічні кризи є невід'ємною рисою капіталізму, і капіталістична економіка країн-членів Євросоюзу не є винятком з цієї закономірності. До того ж, в умовах глобалізації характер економічних криз радикально змінився, вони стали більш тривалими і руйнівними. Так, економічним кризам першої половини ХХ ст. передували періоди високих темпів зростання промислового виробництва, які закінчувалися кризою надвиробництва і депресією. Заходи для подолання таких явищ були спрямовані передусім на державне стимулювання споживчого попиту та на залучення інвестицій до національної промисловості.

Що ж до криз доби глобалізації, то вони починались у фінансовій сфері в умовах низьких темпів зростання у виробничому секторі або

навіть в умовах стагнації виробництва в розвинених західних країнах. Однією з головних причин такої стагнації є міграція приватного капіталу із західних країн до країн з дешевшою робочою силою. Відносно високі розміри зарплат і соціальної допомоги в країнах Заходу, а також високі податки, якими обкладені корпорації і багаті верстви населення (необхідні для фінансування соціальних програм) призвели до невикористаності для приватного капіталу зберігати, а тим більше розвивати там виробництво.

Транснаціональні корпорації почали згортати виробничі потужності в західних країнах (в основному, трудомісткі й екологічно небезпечні), переміщуючи їх до країн з дешевшою робочою силою. У західних країнах це зумовило часткову деіндустріалізацію, зростання безробіття та бідності. Ще одним наслідком стало формування значного прошарку безробітних, змушених жити на соціальну допомогу, позбавлених можливості знайти якусь роботу через те, що високотехнологічні галузі, що лишилися в їхніх країнах, не потребують великої кількості працівників. Більша частина цих безробітних не може працювати у високотехнологічних галузях, бо має низький рівень кваліфікації і освіти. Значна їх частина це – іммігранти або діти і нащадки іммігрантів з країн «третього світу».

У той же час фінансовий сектор не відчуває браку інвестицій, внаслідок чого його питома вага у ВВП західних країн значно перевищує питому вагу виробничого, реального сектору. Для цього сегменту економіки головним напрямом функціонування є спекулятивні операції та створення фінансових пірамід. Саме такі операції є однією з ключових причин періодичних кризових явищ в економіці США та інших західних країн, включно з країнами ЄС, що, своєю чергою призводить до поширення кризових явищ у глобальному вимірі. Зростання ВВП у тих країнах Заходу, де воно має місце, відбувається головним чином за рахунок зростання прибутків фінансового сектору та інших послуг. Отже, виникає парадоксальна ситуація: статистика свідчить про економічне зростання в країні, хоча реальне, матеріальне виробництво в ній може зменшуватися, а безробіття зростати⁷⁴.

Перехід більшості країн ЄС на спільну валюту – євро – тобто відмова від національних валют і національного суверенітету в монетарній галузі призвела до неможливості використання валютно-фінансових заходів запобігання кризам та мінімізації їхніх наслідків на національному рівні, зокрема, заходів, спрямованих на зниження курсу націо-

⁷⁴ Magdoff F., Foster B. J. Stagnation and Financialization // Monthly Review. New York. – 2014. – Vol. 66. – № 1. – P. 2–10.

нальних валют з метою підвищення експорту та зниження дефіциту торговельного і платіжного балансів, тобто, саме тих кроків, які зараз активно використовують Китай, США, інші країни, котрі експортують свої товари до країн Євросоюзу. Періодично той чи інший член Євросони порушує умови перебування в ній, допускаючи більш високий дефіцит платіжного балансу, ніж це передбачено відповідними нормативами. Це негативно впливає як на функціонування всієї Євросони, так і на курс євро.

Нині низка країн ЄС або не відповідають критеріям, необхідним для вступу до Євросони (Румунія, Болгарія, Хорватія), або не бажають туди вступати, як Велика Британія, яка, до того ж, з 2016 р. розпочала процес виходу з ЄС, Данія (за підсумками референдуму 2000 р.), Швеція (за підсумками референдуму 2003 р.), Польща, Чехія, Угорщина. Після валютно-фінансової кризи в Євросоні, зокрема, у Греції (2009–2018), Португалії (2008–2013), Іспанії (2008–2014), Ірландії (2008–2013), на Кіпрі (2010–2013) до неї приєдналися лише країни Балтії: Естонія – 2011 р., Латвія – 2014-го, Литва – 2015-го.

Переміщення значної частини виробництва до країн з дешевою робочою силою, втеча капіталів із західних країн до різних офшорів призвели до скорочення податків, які сплачує бізнес, що, своєю чергою, зменшило ресурсну базу для проведення соціально-орієнтованої політики. Скорочення фінансування соціальних програм, зниження розмірів соціальної допомоги і допомоги з безробіття спостерігається в більшості західних країн, включно з країнами Євросоюзу. Неухильно зростає різниця в доходах між багатими та бідними⁷⁵.

Кризові явища в Євросоюзі зумовлені не лише системними вадами, притаманними капіталістичній економіці, а й вадами самого ЄС як організації. Дехто із західних економістів вважає, що саме членство в Євросоюзі не дозволяє менш розвиненим країнам з числа його нових членів створити самостійну високотехнологічну, справді інноваційну економіку.

Як відомо, розвинені країни Заходу, Китай, нові індустріальні країни створили високотехнологічні економіки, передусім, завдяки активному державному регулюванню економічних процесів, державній підтримці національних товаровиробників, політиці торгового протекціонізму. Вони, до того ж, використовували заходи валютного і фінансового контролю, зокрема, спрямовані на регулювання курсів національних валют з метою підвищення експорту та зниження дефі-

⁷⁵ Foster B. J., Yates M.D. Piketty and the Crisis of Neoclassical Economics // Monthly Review. New York. – 2014. – Vol. 66. – № 6. – P. 9–11.

циту торговельного і платіжного балансів, а також на запобігання відтоку капіталів за кордон. Нові, менш розвинені члени ЄС вже не мають права вдаватися до таких кроків, бо в Євросоюзі діє принцип повної свободи для пересування товарів, капіталів і робочої сили, а також багато правових актів, спрямованих на підпорядкування національного економічного і валютно-фінансового законодавства наднаціональному законодавству ЄС, на уніфікацію економічних, технічних, екологічних, санітарних і фітосанітарних стандартів, що не завжди враховують специфічні, місцеві особливості різних країн. Це нерідко призводить до того, що правила ЄС перетворюються на перешкоду соціально-економічному розвитку окремих країн-членів.

На цю обставину, зокрема, вказують польські дослідники, стверджуючи, «що сучасна модель європейської інтеграції (наприклад, обмежувальні правила щодо захисту навколишнього середовища, енергетична політика, правила конкуренції, які заважають появи великих національних підприємств) блокує прогрес і не дає можливості створити нову, власну модель економіки в Польщі»⁷⁶. Експерти польського дослідницького Інституту ім. Собеського стверджують, що сучасна модель розвитку, на якій базується включення Польщі до процесу європейської інтеграції, це – екзогенна економіка, тобто економіка, залежна від зовнішніх суб'єктів, від іноземних інвестицій та кон'юнктури в більш розвинених країнах (передусім у Німеччині). Євросоюз створює рамки для розвитку, бо стимулює його через свої структурні фонди. Проте ЄС нав'язує Польщі правила, що парадоксальним чином заважають обрати шлях такої модернізації, яка б базувалася на інноваціях, а не на імітації західної моделі. Польські експерти роблять висновок, що «європеїзація може навіть закріпити нашу залежність та периферійне місце на карті Європи»⁷⁷.

Член Європейського парламенту від правлячої у Польщі партії «Право і справедливість», радник Я. Качинського, З. Краснодарський зазначає, що «після 1989 р. головною метою була не декомунізація, а зміна традиційної культури, секуляризація, «деромантизація». Для цього було потрібне селективне перенесення західних культурних зразків... Ця європеїзація в її екстремальних проявах була нічим іншим, як новим, менш брутальним, варіантом модернізації крізь деполонізацію...»⁷⁸.

Деякі західні економісти розглядають нових членів Європейського Союзу як країни «периферійного капіталізму», які «в міжнародному

⁷⁶ Buras P. Voreinerhistorischen Probe // Osteuropa. – 2016. – Heft 1-2. – S.190.

⁷⁷ Ibid. – S.189.

⁷⁸ Buras P., Vegh Z. Stop, Brussel! Polen und Ungarn in der Europäischen Union // Osteuropa. – 2018. – №3-5. – S.99-114.

поділі праці передусім є ринками збуту для продукції з країн-«старих» членів Євросоюзу, а також резервуаром дешевої робочої сили» і країнами, де процес накопичення капіталу не може відбуватися самостійно, й економічне зростання яких майже повністю залежить від іноземних інвестицій⁷⁹. Основні, найбільш рентабельні підприємства нових членів ЄС незабаром після набуття ними членства в ньому перейшли під контроль великих західноєвропейських та міжнародних корпорацій (при цьому тисячі інших підприємств було закрито), мільйони спеціалістів і кваліфікованих працівників мігрували до країн Західної Європи. Економіки таких країн мають слабку власну інноваційну базу, усі важливі технології і технічні досягнення надходять до них з більш розвинених країн.

Польський економіст С. Плученнік вважає, що, хоч модель залежності від прямих інвестицій транснаціональних корпорацій має певні переваги (хоча б тому, що саме ТНК забезпечують збут продукції, яка виробляється в їхніх філіях у залежних країнах), проте, при цьому, завжди існує загроза конкуренції з боку азійських країн з більш вигідними умовами для бізнесу, з дешевшою робочою силою, куди транснаціональні корпорації можуть переорієнтувати свої інвестиції. Країни «Вишеградської четвірки» – Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина – перебувають у так званій «пастці середнього доходу». Завдяки прямим іноземним інвестиціям та фінансовій допомозі з бюджету ЄС вони досягли суттєвого підвищення рівня життя, сягнули «середнього доходу», забезпечили зростання ВВП, проте водночас потрапили до економічної пастки, виявившись не в змозі рухатися далі, до економічного, науково-технічного, технологічного рівня розвитку й доходу, притаманних найбільш розвиненим країнам ЄС. Причиною цього, відмічає С. Плученнік, є те, що «їх інноваційна система слабо розвинена, і вони не мають достатнього фізичного і людського капіталу, щоб конкурувати з більш багатими і розвиненими країнами в галузі виробництва високотехнологічної продукції. Коротше кажучи, вони неспроможні генерувати інновації в достатньому обсязі»⁸⁰.

На думку С. Плученніка, членство в ЄС виключає використання в Польщі такої моделі капіталізму, яка передбачає більш активне державне регулювання економіки, відмову від неолібералізму, тобто моделі державного капіталізму, що забезпечила економічний і технологічний прогрес у нових індустріальних країнах. Таке використання

⁷⁹ Schulz J. Peripherer Kapitalismus // Osteuropa. – 2010. – № 6. – S. 47.

⁸⁰ Plociennik S. Auswegeaus Polens Entwicklungsfalle // Osteuropa. – 2016. – Heft 6-7. – S. 69–70.

призвело б до конфлікту з Єврокомісією, яка звинуватила би Польщу в порушенні законодавства Євросоюзу⁸¹.

«Внаслідок цього, – відмічає польський політолог Я. Куїш, – маємо парадоксальну ситуацію: з одного боку, Польща не має наміру виходити з ЄС. З іншого боку, Польща не бажає приймати всі ідеї, які надходять з Брюсселю. Про це свідчать результати опитувань, з яких випливає, що більшість поляків хоче залишатися в Євросоюзі, але в той же час не бажає введення євро» та розміщення на території Польщі біженців з конфліктних регіонів⁸². Аналогічну картину можна спостерігати і в Угорщині⁸³.

Проблеми, пов'язані з масовою міграцією «економічних мігрантів» та біженців з країн «третього світу», є зараз одними з найбільш актуальних для ЄС. Крім величезних фінансових витрат, які західноєвропейські члени ЄС змушені нести на утримання мігрантів та біженців, мають значення етнічні і культурно-цивілізаційні зміни, що відбуваються в країнах Заходу внаслідок міграції. Слід сказати, що феномен потужної трудової міграції з менш розвинених країн Південної Європи, Азії та Африки, в країни Західної Європи почався ще в середині минулого століття. На певному етапі розвитку західноєвропейських країн така міграція давала позитивні економічні результати, особливо трудова міграція висококваліфікованої робочої сили. Західноєвропейські країни заощаджували в такий спосіб кошти на підготовку фахівців і отримували від трудових мігрантів величезну економічну віддачу. Крім кваліфікованих робітників, до розвинених країн іммігрували менш кваліфіковані працівники, зокрема, для «брудних» робіт, які відмовлялися виконувати місцеві громадяни. Здебільшого такі іммігранти походили з країн «третього світу».

Нині в умовах кризових явищ в економіці західних країн, їхньої значної деіндустріалізації, трудовим мігрантам, навіть висококваліфікованим, все складніше знайти роботу за фахом. Так, наприклад, трудові мігранти з числа громадян країн-нових членів ЄС з високим рівнем освіти і кваліфікації, які виїхали в пошуках роботи на Захід, нерідко використовуються для виконання робіт, для яких не потрібна ані висока кваліфікація, ані високий рівень освіти. У західноєвропейських країнах немає достатньої кількості робочих місць для того, щоб дати кожному висококваліфікованому мігранту зі Сходу роботу за фахом. Інколи трудові мігранти використовуються на тимчасових

⁸¹ Ibid. – S.80–81.

⁸² Kuisz J. Ende eines Mythos // Osteuropa. – 2016. – Heft 1-2. – S. 205.

⁸³ Волотов О.Г., Волотов С.О. Венгрия в условиях кризисных явлений на Западе // Новая и новейшая история. – 2017. – № 5. – С.108–109.

роботах, які у випадку звільнення не передбачають права на допомогу з безробіття⁸⁴.

Зростання кількості іммігрантів у країнах Західної Європи відбувається внаслідок як міграційного процесу, так і більш високої народжуваності в родинах іммігрантів з країн «третього світу», які вже мають громадянство західноєвропейських країн або живуть там на постійній основі. На тлі вкрай низької народжуваності серед корінного європейського населення в багатьох країнах Західної Європи спостерігається неухильне зростання частки іноземців, і, зокрема, особливо швидке зростання частки африканців і азіатів у загальній чисельності населення цих країн.

Міграція з країн «третього світу», не обмежуючись легальним переміщенням робочої сили, включає значну кількість нелегальних мігрантів. Такий стан справ є прямим наслідком не лише постійних війн, революцій і внутрішніх конфліктів, а й високої народжуваності серед африканських, азійських, латиноамериканських народів, що призводить до непомірного тиску на природні ресурси їхніх країн, до перенаселення, до розширення прірви в рівні життя між країнами «третього світу» і розвиненими країнами.

За прогнозами секретаріату ООН, населення світу 2050 р. зросте з 7,550 млрд (2017) до 9,772 млрд осіб. При цьому населення Африки завдяки високій народжуваності збільшиться з 1,256 млрд у 2017 р. до 2,528 млрд у 2050 р., населення Азії – з 4,504 млрд до 5,257 млрд, Латинської Америки – з 646 млн до 780 млн, Північної Америки – з 361 млн до 435 млн. У той же час населення Європи (включаючи Російську Федерацію) зменшиться з 742 млн у 2017 р. до 716 млн у 2050 р., що пов'язано з низькою народжуваністю корінних європейських народів. Так, наприклад, показник фертильності (кількість народжуваних дітей у розрахунку на одну жінку фертильного віку) становить у середньому в Європі 1,6 (2010-2015), в Африці – 4,7, в Азії – 2,2, у Латинській Америці – 2,1, в Північній Америці – 1,85⁸⁵.

Швидке зростання населення в бідних країнах «третього світу» призводить до того, що кількість мігрантів із цих країн, які намагаються проникнути до більш розвинених країн, постійно зростатиме. Конвенція ООН про біженців зобов'язує країни-учасниці приймати і матеріально утримувати політичних біженців з інших країн. Як правило, мігранти з країн «третього світу» оголошують себе саме політичними

⁸⁴ Galgoczi B., Leschke J. Post-Enlargement Intra-EU Labour Mobility under Stress Test // *Intereconomics. Review of European Economic Policy*. – 2014. – № 3. – P.155–156.

⁸⁵ World Population Prospects. The 2017 Revision. United Nations. – [Електронний ресурс]: https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/Files/WPP2017_KeyFindings.pdf

біженцями, хоч переважна більшість з них – це «економічні мігранти», які прагнуть поліпшити матеріальне становище шляхом переселення до заможніших країн.

За даними Міжнародної організації з питань міграції, 2015 р. у країнах Євросоюзу (плюс Норвегія і Швейцарія) проживало понад 35 млн іммігрантів походженням з неєвропейських країн⁸⁶. За оцінками американського Дослідницького центру ім. Пью, станом на середину 2016 р. загальна кількість мусульман у країнах Євросоюзу (плюс Норвегія і Швейцарія) дорівнювала 25,8 млн (2010 – 19,5 млн). Дослідницький центр ім. Пью зробив кілька варіантів прогнозу щодо можливої чисельності мусульманського населення в Євросоюзі (плюс Норвегія і Швейцарія). Так, якщо міграцію до країн ЄС буде повністю припинено, то лише за рахунок народжуваності мусульманського населення, яке постійно проживає в ЄС, кількість мусульман 2050 р. зросте з нинішніх 25,8 до 35,8 млн. Якщо міграційний приріст буде на «звичайному» рівні (який мав місце до «міграційного вибуху» 2014–2017 рр.), кількість мусульман в ЄС у 2050 р. може скласти 57,9 млн, якщо збережуться міграційні тенденції 2014–2017 рр., цей показник може зрости до 75,6 млн, зокрема, у Німеччині – до 17,5 млн, Франції – до 12,6 млн, Великій Британії – до 13 млн⁸⁷. Це означає, що західноєвропейські країни ЄС поступово втрачатимуть суто європейський цивілізаційний характер, перетворюючись на конгломерат різних цивілізацій, релігій, культур, етносів і рас.

У багатьох країнах Західної Європи вже виникли замкнені анклавні, де проживають іммігранти з країн «третього світу», і де місцева влада фактично не контролює ситуацію. Населення цих анклавів практично не змішується з місцевим населенням, не сприймає ані європейські цивілізаційні норми, ані правила поведінки⁸⁸. Історичний досвід європейських країн показує, що асиміляція іммігрантів відносно легко відбувається лише тоді, коли вони є представниками європейських народів, мають спільні релігійні, культурні цінності, поведінкові практики з місцевим населенням. Представники інших цивілізацій, рас, нехристиянських релігій, опиняючись в Європі, воліють жити своїми, досить замкнутими громадами. У рамках однієї держави наявність таких громад є чинником, який сприяє процесам дестабілізації, породжуючи

⁸⁶ World Migration Report 2018 / International Organization for Migration. – [Електронний ресурс]: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2018_en.pdf

⁸⁷ Europe's Growing Muslim Population. 29.11.2017. – [Електронний ресурс]: <http://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/>

⁸⁸ Семенов І. С. Интеграция инокультурных сообществ в развитых странах // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 10. – С. 59–61.

міжнаціональні, міжрасові, міжрелігійні конфлікти, створюючи благодатні умови для розвитку злочинності та актуалізації терористичної загрози.

Економічні і демографічні проблеми в Євросоюзі призвели до зростання впливу «евроскептичних» партій у країнах-членах, причому, як «лівих», так і «правих»⁸⁹. Критику на адресу ЄС з боку «лівих» партій і рухів, в основному, сконцентровано на економічних аспектах його діяльності. «Ліві» бачать ЄС як організацію, утворену для захисту інтересів глобальної капіталістичної системи. На їхню думку, лише ліквідація несправедливої, експлуататорської капіталістичної системи в європейських країнах, заміна її на систему соціалістичну спроможна привести до створення дійсно рівноправного союзу європейських країн.

«Праві» євроскептики вимагають відмови від ліберальної міграційної політики Західної Європи, закриття кордонів для мігрантів, передусім, з країн «третього світу», і, особливо, – з ісламських країн, які, на їхню думку, несуть із собою загрозу «ісламізації Європи». «Праві» вказують на те, що імміграція з «третього світу» до ЄС зумовлює значні додаткові соціальні витрати, що можуть бути покриті лише за рахунок збільшення податків. Від такої міграції страждають, передусім, малозабезпечені верстви власного населення країн ЄС, бо додаткові соціальні кошти, а також соціальне житло, призначені для них, віддаються біженцям.

Представники «правого» радикального євроскептицизму, звинувачуючи керівні органи й інститути ЄС у тому, що ті діють всупереч національним інтересам корінних європейських народів, виступають за повернення європейським країнам повного національного суверенітету в зовнішній і внутрішній політиці, за вихід їхніх країн з Євросоюзу шляхом проведення загальнонаціональних референдумів за зразком референдуму, що відбувся у Великій Британії (Brexit, 2016), внаслідок якого ця країна почала процедуру виходу з ЄС. Майбутні стосунки між європейськими країнами в разі ліквідації Євросоюзу «праві» радикальні євроскептики розглядають як союз дружніх, суверенних країн. На відміну від них, представники поміркованого «правого» євроскептицизму, не ставлячи під сумнів необхідність збереження ЄС, виступають за його глибоке реформування з метою повернення країнам-членам національного суверенітету з низки питань економічної, валютно-фінансової і міграційної політики.

Посилення євроскептичних поглядів серед населення країн-членів ЄС сприяло тому, що євроскептичні партії почали отримувати суттєву

⁸⁹ Brak N., Startin N. Introduction: Euroscepticism, from the margins to the mainstream // International Political Science Review. – 2015. – Vol. 36. – № 3. – P. 239–245.

електоральну підтримку. Так, 2017 р. за підсумками виборів до Бундестагу і ландтагів низки земель ФРН «права» радикальна партія «Альтернатива для Німеччини» («АдН») вперше пройшла до Бундестагу, отримавши найкращий для себе результат (13% голосів). «АдН» нині представлена в усіх без винятку ландтагах. У Франції лідер Національного фронту М. Ле Пен у другому турі президентських виборів отримала майже 34% голосів. В Австрії за підсумками виборів 2017 р. до влади прийшла консервативна «Народна партія», яка сформувала коаліційний уряд з радикальною націоналістичною «Партією свободи». В Італії вибори 2018 р. привели до влади коаліцію партій євроскептичної спрямованості, яка проводить політику обмеження міграції. У Швеції впродовж 2010 рр. неухильно зростає підтримка Шведської націоналістичної партії, що прагне обмежити переселення до Швеції неєвропейського населення (на парламентських виборах 2010 р. за неї проголосувало 5,7% виборців, 2014 р. – 12,9%, а 2018 р. – 17,5%). У Польщі до влади 2015 р. прийшла «право»-консервативна «Право і справедливість» під керівництвом Я. Качинського. В Угорщині на виборах 2018 р. втретє перемогла партія «Угорський громадський союз (Фідеш)», лідер якої В. Орбан обіймає посаду голови національного уряду з 2010 р.

Усі згадані політичні сили й сформовані на їх основі уряди виступають за реформування Європейського Союзу з метою повернення країнам-членам низки повноважень, зокрема, в галузі економічної і міграційної політики, які були раніше передано наднаціональним установам ЄС⁹⁰.

Як відзначають польські дослідники П. Бурас і З. Вег: «Погляди Орбана і Качинського на майбутнє Євросоюзу торкаються питання національного суверенітету. Вони вважають, що дискусії щодо того, чи має бути «більше» чи «менше» Європи, тобто, чи потрібно поглиблювати європейську інтеграцію, безпредметні. Замість цього дискусії повинні вестися з питання, як зробити Європу сильнішою. Для досягнення цієї мети Орбан і Качинський хочуть відмовитися від ідеї «Сполучених Штатів Європи» і замість цього будувати Європу національних держав, в якій суверенітет країн поважатиметься Єврокомісією та іншими державами-членами. При цьому мається на увазі свобода національних урядів будувати політичну систему своїх країн на власний розсуд, без побоювань «втручання» з боку Брюсселя»⁹¹.

Як відомо, у вересні 2015 р. країни ЄС склали угоду про розподіл 120 тис. біженців між країнами-членами за фіксованими квотами.

⁹⁰ Lang K.-O. Zwischen Ruckbesinnung und Erneuerung // Osteuropa. – 2016. – Heft 1-2. – S.75–78.

⁹¹ Buras P., Vegh Z. Op.cit.

Польща, Угорщина, Словаччина і Чехія прийняли мінімальну кількість мігрантів. Зараз уряди цих країн, всупереч тиску з боку Єврокомісії, яка погрожує ввести санкції проти них, позбавивши фінансової допомоги, категорично відмовляються приймати нових мігрантів, розглядаючи їх як загрозу для культурної ідентичності і безпеки своїх країн.

Польща та Чехія, відмовляючись приймати мігрантів з країн Африки та Азії, заохочують трудову міграцію з України. Таку політику можна пояснити тим, що значна частина власного працездатного населення цих країн працює в більш розвинених та заможних країнах Західної Європи. Так, за польськими даними, у Польщі вже працюють 2 млн трудових мігрантів з України⁹², за чеськими даними, у Чехії перебуває понад 120 тис. українських мігрантів⁹³. Українські трудові мігранти користуються попитом у країнах ЄС, де їх використовують переважно на малокваліфікованих роботах більш охоче, ніж африканців чи азіатів. Утім, відтік працездатного населення з України має негативні наслідки для неї самої.

Закиди Брюсселю на адресу Польщі стосуються не тільки польської позиції з проблеми мігрантів, а й прийняття законів, які обмежують права конституційного і верховного судів. Йдеться про пакет законів, що посилюють повноваження парламенту й уряду у формуванні, функціонуванні й управлінні судовою системою. Їх було ухвалено голосами депутатів від партії «Право і справедливість» упродовж 2016–2017 рр. і підписано президентом А. Дудою. Після протестів опозиції до законів про Верховний суд і Національну судову раду було внесено поправки, після чого їх було ухвалено в Сенаті й підписано президентом у липні 2018 р.⁹⁴ В Єврокомісії побачили у нових законах порушення принципу незалежності судів, через що проти Польщі було розпочато процедуру запровадження санкцій⁹⁵. Якщо рішення ЄК підтримують всі країни-члени ЄС, Польщу можуть позбавити права голосу в структурах Євросоюзу. Угорщина вже заявила, що голосуватиме проти такого рішення, а уряд Польщі має намір відстоювати свої інтереси в суді ЄС.

Але й проти самої Угорщини Євросоюз розпочав процедуру введення санкцій. 12 вересня 2018 р. Європарламент схвалив доповідь

⁹² У Польщі пояснили, чому українські мігранти кращі за інших. 24.07.2018. – [Електронний ресурс]: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/24/7084741/>

⁹³ Чехія: українські «біженці» чи «люди з України»? 19.09.2018. – [Електронний ресурс]: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2541355-cehia-ukrainski-bizenci-ci-ludi-z-ukraini.html>

⁹⁴ Сенат Польщі ночтю в спешке изменил систему судопроизводства в стране. 25.07.2018. – [Електронний ресурс]: <http://www.dsnews.ua/world/senat-polshi-nochyu-v-spushke-izmenil-sistemu-sudoproizvodstva-25072018083000>

⁹⁵ Єврокомісія схвалила санкції проти Польщі. 20.12.2017. – [Електронний ресурс]: https://espresso.tv/news/2017/12/20/yevrokomisiya_skhvalyla_sankciyi_protiv_polschi_zmi; ЄС почав санкційну процедуру проти Польщі. 02.07.2018. – [Електронний ресурс]: <https://ukr.segodnya.ua/world/europe/es-nachal-sankcionnuyu-proceduru-protiv-polshi-1151376.html>

Єврокомісії, яка пропонує розпочати таку процедуру проти Угорщини відповідно до статті 7 Лісабонського договору. Під час голосування 448 євродепутатів проголосували «за», 197 були проти, 48 утримались. У цій доповіді уряд Угорщини був звинувачений у тиску на незалежні ЗМІ, звільненнях з посад незалежних суддів, створенні перешкод для діяльності неурядових організацій, які надають допомогу мігрантам та біженцям, збагаченні членів уряду за рахунок європейських фондів. Однак уряди Польщі і Чехії заявили, що будуть блокувати будь-які намагання ввести санкції проти Угорщини⁹⁶.

У січні 2019 р. Європейський парламент підтримав пропозицію Єврокомісії позбавляти фінансових дотацій з бюджету ЄС ті країни-члени ЄС, що порушують фундаментальні цінності і закони Євросоюзу (за термінологією Євросоюзу «Rule of law»), які включають, серед іншого, необхідність легалізації одностатевих шлюбів. За цю пропозицію проголосувало 397 євродепутатів, проти – 158, 69 утримались. Для практичної реалізації цього рішення необхідно, щоб його схвалила також Рада ЄС. Якщо це станеться, то Польща і Угорщина будуть першими, кого позбавлять фінансової допомоги з боку Євросоюзу⁹⁷.

Єврокомісія пропонує, щоб питання про введення санкцій уряди країн-членів ЄС приймали кваліфікованою більшістю (мінімум 55% країн і 65% населення Євросоюзу)⁹⁸. Проте, практична реалізація пропозицій Єврокомісії потребує радикальної зміни процедури прийняття рішень в Євросоюзі, оскільки зараз введення санкцій проти країн-членів ЄС, а також прийняття бюджету ЄС потребують згоди урядів всіх країн-членів. Це робить неможливим застосування будь-яких санкцій, якщо хоч одна країна-член ЄС проголосує проти (а такі завжди знайдуться), не кажучи вже про вкрай негативні політичні наслідки таких санкцій для єдності Євросоюзу.

Основними донорами до бюджету ЄС є Німеччина, Франція, Велика Британія й деякі інші західноєвропейські країни. У межах поточного бюджетного періоду Євросоюзу (2014–2020) Польща отримувала й продовжує отримувати безвідплатну фінансову допомогу в межах від 9 до 12 млрд євро на рік (це – різниця між внеском Польщі до бюджету ЄС і

⁹⁶ EU Parliament votes to trigger Article 7 sanctions procedure against Hungary. 12.09.2018. – [Електронний ресурс]: <https://www.dw.com/en/eu-parliament-votes-to-trigger-article-7-sanctions-procedure-against-hungary/a-45459720>

⁹⁷ Bayer L. European Parliament backs plan to link EU funds to rule of law. – [Електронний ресурс]: <https://www.politico.eu/article/budget-hungary-poland-rule-of-law-european-parliament-backs-plan-link-eu-funds>

⁹⁸ Bershidsky L. How the EU Plans to Punish Hungary and Poland. 18.01.2019. – [Електронний ресурс]: <https://www.www.bloomberg.com/opinion/articles/2019-01-18/how-the-eu-plans-to-punish-hungary-and-poland>

тими коштами, які вона отримує з бюджету). Залежно від кількості населення аналогічні цифри допомоги з боку ЄС коливаються для інших нових членів ЄС від 5 до 3 млрд євро⁹⁹. Отже, фінансова допомога від ЄС і прямі інвестиції західних корпорацій є найважливішими чинниками «польського економічного дива», а також економічних успіхів інших нових членів ЄС.

Зараз важко прогнозувати, як розвиватимуться їхні економіки в новому бюджетному періоді ЄС протягом 2021–2027 рр., коли фінансову допомогу з бюджету ЄС буде скорочено, а то й повністю припинено, проте в тому, що негативних моментів у таких змінах виявиться помітно більше, ніж позитивних, немає жодних сумнівів.

Нині в певних політичних колах провідних країн Західної Європи набуває популярності концепція європейської інтеграції «двох швидкостей» або, інакше кажучи, двох моделей: одна швидкість інтеграції для розвинених членів ЄС, інша – для решти. Проти такого підходу виступили уряди Польщі, Угорщини, Словаччини і Чехії (країни Вишеградської групи), цілком логічно запідозривши, що він спричинив би зменшення фінансової допомоги для менш розвинених членів ЄС порівняно з тим, що вони отримують нині. Дискусії із цього питання всередині ЄС тривають на різних рівнях і «майданчиках», проте, швидше за все, розшарування за рівнем економічного розвитку і добробуту населення поглиблюватиметься й, можливо, загострюватиметься. Зокрема, й у зв'язку з небажанням розвинених країн ЄС за умов економічної стагнації нести великі фінансові витрати, необхідні для підтримки нових членів Євросоюзу.

Внутрішні проблеми Євросоюзу відчутно впливають на його зовнішню політику, роблячи проблематичним подальше розширення. Зараз Македонія, Албанія, Чорногорія і Сербія мають офіційний статус «кандидатів у члени Євросоюзу», Боснія і Герцеговина та Косово – статус «потенційних кандидатів». У відповідності до стратегії «Надійна перспектива розширення ЄС та його посиленої взаємодії із Західними Балканами», прийнятої Єврокомісією 6 лютого 2018 р., Сербія та Чорногорія могли б стати членами ЄС вже у 2025 р., якщо вони відповідають критеріям, необхідним для членства, а Македонія, Албанія, Боснія і Герцеговина, Косово – пізніше, відповідно до успіхів кожної із цих країн у досягненні критеріїв для вступу.

Німецький політолог Г. Аппенцеллер пише з цього приводу: «У більшості балканських держав процвітають корупція та злочинність,

⁹⁹ Доноры и иждивенцы ЕС: как формируется и распределяется бюджет. – [Електронний ресурс]: <https://golos.io/ru--yekonomika/@romapush/donory-i-izhdivency-es-kak-formiruetsya-i-raspredelyaetsya-byudzhel>

політичні структури не відповідають демократичним, правовим критеріям, свобода преси та слова існує здебільшого на папері. Внаслідок балканських війн 1991–2001рр. відносини між деякими з них характеризуються взаємною ненавистю. Цілком імовірно, що в разі вступу цих країн до Євросоюзу регіональні проблеми негативно вплинуть на стан справ у центральній і південній частині ЄС». Г. Аппенцеллер при цьому посилається на негативні наслідки для Євросоюзу, пов'язані з прийомом до нього Болгарії та Румунії. У цих країнах, відмічає він, «не було воєнних конфліктів, але вступ Болгарії і Румунії до ЄС призвів до соціальних потрясінь. Країнам Західної Європи не вдалося повністю інтегрувати малокваліфікованих трудових мігрантів із цих країн. Це можна бачити по ситуації в німецьких містах»¹⁰⁰.

Виходячи з наявності серйозних внутрішніх проблем у самому Євросоюзі, ідея його подальшого розширення (принаймні, у найближчі роки) не знаходить підтримки з боку низки членів ЄС, зокрема, з боку Німеччини та Франції, президент якої Е. Макрон заявив, що спочатку слід провести глибоку реформу самого ЄС задля зміцнення й поглиблення інтеграції між його членами¹⁰¹. Під час прес-конференції 25 квітня 2019 р. Е. Макрон заявив, що Шенгенська зона «більше не працює». Він запропонував виключити з неї країни, які відмовляються розміщувати на своїх територіях мігрантів за квотами Євросоюзу, а також не можуть ефективно контролювати свої кордони¹⁰².

Досвід балканських країн (з яких лише Словенія 2004 та Хорватія 2013 р. були прийняті до ЄС), а також Туреччини, яка перебуває в асоціації з ЄС з 1964 р. та в митному союзі з ним з 1995 р. і отримала статус кандидата в члени ЄС 1999 р., свідчить, що ані асоціація, ані навіть статус кандидата в члени ЄС не дають повної гарантії на отримання повноправного членства.

Небажання лідерів провідних країн Євросоюзу форсувати вступ до ЄС балканських країн, навіть таких, що вже мають статус кандидатів у члени ЄС, невизначеність Євросоюзу по відношенню до України, Молдови та Грузії, які з 2014 р. мають угоди про асоціацію і зони вільної торгівлі (ЗВТ) з Євросоюзом (в яких, щоправда, відсутні зобов'язання з боку ЄС щодо надання цим країнам повноправного членства навіть

¹⁰⁰ Gerd Appenzeller. Alshatte man aus der letzten Osterweiterung nichts gelernt. 06.02.2018. – [Електронний ресурс]: <https://www.tagesspiegel.de/politik/eu-beitritt-von-serbien-und-montenegro-als-haette-man-aus-der-letzten-osterweiterung-nichts-gelernt>

¹⁰¹ Macron bestimmt den Gang der Diskussion. 18.04.2018. – [Електронний ресурс]: <https://www.tagesspiegel.de/politik/casdorffs-agenda-macron-bestimmt-den-gang-der-diskussion/21186418.html>

¹⁰² Шенгенская зона «больше не работает» – Эмманюэль Макрон. 25.04.2019. – [Електронний ресурс]: eodaily.com/ru/news/2019/04/25/shengenskaya-zona-bolshe-ne-rabotaet-emmanuel-makron

у довгостроковій перспективі) можна пояснити не тільки тим, що ці країни не відповідають критеріям ЄС, а й тим, що внутрішні проблеми Євросоюзу є головною перешкодою для його подальшого розширення, принаймні, у найближчі роки.

Частина західноєвропейських політиків побоюється, що подальше розширення ЄС може призвести до ще більшого зниження його ефективності як організації, до зростання міграційних потоків з нових членів ЄС у Західну Європу. Крім того, у разі прийняття в члени Євросоюзу нових, менш розвинених країн, вони отримають право на отримання фінансової допомоги з бюджету ЄС. Основні платники в бюджет ЄС, переживаючи фінансові труднощі, не готові нести додатковий фінансовий тягар. До того ж, такий важливий платник, як Велика Британія, перебуває у процесі виходу з ЄС і припинить сплачувати внески в бюджет ЄС, що неминуче призведе до зменшення можливостей ЄС надавати допомогу як менш розвиненим членам ЄС, так і потенційним членам, зокрема, пострадянським країнам.

Таким чином, Євросоюз внаслідок своїх внутрішніх проблем, зокрема, фінансово-економічних, не може зараз виступати дуже активним гравцем на пострадянському просторі. Для таких країн як Україна, Білорусь, Молдова, Грузія, Азербайджан і Вірменія, ЄС 2009 р. запропонував співробітництво у рамках програми «Східне партнерство». Україні, Грузії та Молдові цього формату виявилось замало, і вони 2014 р. підписали угоди про асоціацію з ЄС. Натомість Білорусь і Вірменія з 2015 р. стали членами Євразійського економічного союзу, що не завадило ані їм, ані іншим країнам-членам ЄАЕС розвивати активні економічні зв'язки з ЄС. Після відмови Вірменії та Азербайджану 2013 р. під тиском Росії від підписання угоди про асоціацію, Брюссель запропонував їм розширення діючих з 1996 р. стандартних угод про партнерство та співробітництво. На саміті «Східного партнерства» у листопаді 2017 р. між Вірменією й ЄС було підписано угоду про всеосяжне і розширене партнерство. Переговори про таку угоду з Азербайджаном ведуться з 2016 р.

З усіх країн «Східного партнерства» Білорусь має найнижчий рівень відносин з ЄС, тут ще навіть не ратифіковано стандартну угоду про партнерство та співробітництво 1995 р. Причиною цього став референдум 24 листопада 1996 р. на якому, за пропозицією президента Білорусі О. Лукашенка, було схвалено внесення змін і доповнень до Конституції Білорусі, що передбачали розширення повноважень президента і перетворення Білорусі з парламентсько-президентської напівпрезидентську республіку. Євросоюз, Рада Європи та більшість членів ОБСЄ не визнали результатів референдуму. ЄС тоді звинуватив білоруську

владу в порушенні демократичних принципів і заморозив відносини з Мінськом.

Під час переговорів, які Білорусь веде з ЄС щодо нової угоди про співробітництво, між сторонами виявилися суперечності, які досить важко узгодити. Головною метою для Білорусі є поліпшення торгово-економічних зв'язків з ЄС, забезпечення вільного доступу білоруських товарів на ринки країн Євросоюзу, отримання від них фінансової допомоги, збільшення обсягу європейських інвестицій у білоруську економіку. При цьому білоруська сторона відкидає будь-який зв'язок між економічними і політичними питаннями. Євросоюз дотримується протилежного погляду: він готовий давати будь-які суттєві економічні преференції Білорусі тільки з умовою, що білоруська влада здійснить демократичні перетворення в політичній і соціально-економічній системі країни. На це авторитарний режим О. Лукашенка піти не може, оскільки це б означало фактично самоліквідацію цього режиму.

За межами країн «Східного партнерства» на пострадянському просторі в ЄС найвищий рівень відносин встановився з Казахстаном, з яким 2015 р. було підписано нову, посилену угоду про партнерство та співробітництво (на початок 2019 р. її ратифіковано вже 25-ма країнами ЄС). З 2017 р. переговори про укладення нової посиленої угоди з ЄС веде Киргизстан. Фактично ж Казахстан і Киргизстан віддали перевагу членству в ЄАЕС (з 2015).

Варто наголосити, що членство в Євразійському економічному союзі не дає можливості цим країнам укладати з ЄС договори, які б містили положення про створення зон вільної торгівлі з Євросоюзом. Саме тому нові угоди Казахстану й Вірменії з ЄС та обговорювана угода з Киргизстаном не містять у собі угод про вільну торгівлю, бо це б означало фактично вихід з ЄАЕС (який містить в собі митний союз). Неможливо перебувати в митному союзі з однією групою держав, одночасно перебуваючи в зоні вільної торгівлі з третіми країнами. Росія залишається для країн-членів ЄАЕС найважливішим партнером: кредитором, основним ринком збуту для їх товарів, імпортером, зокрема, енергоносіїв за пільговими цінами, а також ринком праці для трудових мігрантів з них.

Підсумовуючи сказане, слід виділити внутрішні проблеми Європейського Союзу, які, на наш погляд, є найбільш актуальними з погляду впливу на політику ЄС щодо країн пострадянського простору. Це, насамперед, фінансово-економічні проблеми, кризові явища в економіці багатьох членів Євросоюзу, а також проблеми, пов'язані з міграцією з країн «третього світу» до країн Західної Європи, що призвели до загострення суперечностей з міграційного питання між членами Євросоюзу. Уже зараз можна зробити висновок, що, якщо корінне населення

низки західноєвропейських країн, де вже оселились і отримали місце громадянство мільйони іммігрантів з країн «третього світу», не збільшить народжуваність і водночас не буде вжито більш суворих заходів контролю і регулювання імміграції, то вже в недалекому майбутньому більшість населення в цих країнах складатимуть нащадки іммігрантів з країн «третього світу», бо народжуваність серед них набагато перевищує народжуваність корінного європейського населення. Враховуючи той факт, що більшість іммігрантів не бажає інтегруватися в європейське життя, можна зробити висновок про реальну перспективу «деєвропеїзації» західноєвропейських країн, тобто, про якісну зміну їх цивілізаційної сутності. Перспектива поступової ісламізації західноєвропейських країн може призвести до того, що ЄС стане менш привабливим для громадян пострадянських країн.

Іншим важливим чинником є проблеми, пов'язані зі зростанням впливу «правих» націоналістичних партій у країнах ЄС. Вони можуть призвести до послаблення повноважень наднаціональних органів Євросоюзу, сприяти зростанню ролі національних держав, та, водночас, посиленню суперечностей серед країн-членів ЄС. У разі посилення таких тенденцій політика ЄС може стати менш консолідованою, менш скоординованою, менш ефективною, що, своєю чергою, послабить активність політики ЄС відносно пострадянських країн. Відповіддю на це може стати прагнення деяких з них до повернення до політики багатовекторності, зокрема, у торгово-економічному співробітництві.